श्री हयग्रीव - सरस्वती - स्तोत्रम्

Śrī Hayagrīva - Sarasvatī - Stōtram

ज्ञानानन्द-मयं देवं निर्मल-स्फटिकाकृतिम्।
आधारं सर्व-विद्यानां हयग्रीवमुपास्महे।।

Jñānānanda-mayaṃ dēvaṃ
nirmala-sphaṭikākṛtim |
Ādhāraṃ sarva-vidyānāṃ
hayagrīvamupāsmahē ||

1

या कुन्देन्दु-तुषार-हार-धवला या शुभ्र-वस्त्रान्विता
या वीणा-वर-दण्ड-मण्डित-करा या श्वेत-पद्मासना।
या ब्रह्माच्युत-शङ्कर-प्रभृतिभिर्+देवैः सदा पूजिता
सा मां पातु सरस्वती भगवती निश्शेष-जाड्यापहा।।

Yā kundēndu-tuṣāra-hāra-dhavalā
yā śubhra-vastrānvitā
Yā vīṇā-vara-daṇḍa-maṇḍita-karā
yā śvēta-padmāsanā |
Yā brahmācyuta-śaṅkara-prabhṛtibhir
+ dēvaiḥ sadā pūjitā
Sā māṃ pātu sarasvatī bhagavatī
niśśēṣa-jāḍyāpahā ||

।। योगसूत्राणि ।।

|| Yōgasūtrāṇi ||

वन्दे गुरूणां चरणारविन्दे
सन्दर्शित-स्वात्म-सुखावबोधे।
निःश्रेयसे जाङ्गलिकायमाने
संसार-हालाहल-मोहशान्त्यै।।

Vandē gurūṇāṃ caraṇāravindē
Sandarśita-svātma-sukhāvabōdhē |
Niḥśrēyasē jāṅgalikāyamānē
Saṃsāra-hālāhala-mōhaśāntyai ||

आबाहु पुरुषाकारं शङ्ख-चक्रासि-धारिणम्।
सहस्र-शिरसं श्वेतं प्रणमामि पतञ्जलिम्।।

Ābāhu puruṣākāraṃ śaṅkha-cakrāsi-dhāriṇam |
Sahasra-śirasaṃ śvētaṃ praṇamāmi patañjalim ||

योगेन चित्तस्य पदेन वाचां
मलं शरीरस्य च वैद्यकेन।
योऽपाकरोत्+तं प्रवरं मुनीनां
पतञ्जलिं प्राञ्जलिर्+आनतोऽस्मि।।

Yōgēna cittasya padēna vācāṃ
Malaṃ śarīrasya ca vaidyakēna |
Yō'pākarōt +taṃ pravaraṃ munīnāṃ
Patañjaliṃ prāñjalir +ānatō'smi ||

।। समाधि-पादः ।।

ll Samādhi-Pādaḥ ll

ओं परमात्मने नमः।।

Ōṃ paramātmanē namaḥ ll

श्री पातञ्जल-योग-दर्शनम्।।

Śrī pātañjala-yōga-darśanam ll

अथ समाधि-पादः।।

Atha Samādhi-Pādaḥ ll

अथ योगानुशासनम्।।१।।

Atha yōgānuśāsanam ll1ll

योगश्चित्तवृत्ति-निरोधः।।२।।

Yōgaścittavṛtti-nirōdhaḥ ll2ll

तदा द्रष्टुः स्वरूपेऽवस्थानम्।।३।।

Tadā draṣṭuḥ svarūpē'vasthānam ll3ll

वृत्ति-सारूप्यमितरत्र।।४।।

Vṛtti-Sārūpyamitaratra ll4ll

वृत्तयः पञ्चतय्यः क्लिष्टाक्लिष्टाः।।५।।

Vṛttayaḥ pañcatayyaḥ kliṣṭākliṣṭāḥ ll5ll

प्रमाण-विपर्यय-विकल्प-निद्रा-स्मृतयः।।६।।

Pramāṇa-viparyaya-vikalpa-nidrā-smṛtayaḥ ll6ll

प्रत्यक्षानुमानागमाः प्रमाणानि।।७।।

Pratyakṣānumānāgamāḥ pramāṇāni ll7ll

विपर्ययो मिथ्या-ज्ञानम्+अतद्रूप-प्रतिष्ठम्।।८।।

Viparyayō mithyā-jñānam +
atadrūpa- pratiṣṭham ll8ll

शब्द-ज्ञानानुपाती वस्तु-शून्यो विकल्पः।।९।।

Śabda-jñānānupātī vastu-śūnyō vikalpaḥ ll9ll

अभाव-प्रत्ययालम्बना वृत्तिर्+ निद्रा।।१०।।

Abhāva-pratyayālambanā vṛttir + nidrā ll10ll

अनुभूत-विषयासंप्रमोषः स्मृतिः।।११।।

Anubhūta-viṣayāsampramōṣaḥ smṛtiḥ ll11ll

अभ्यास-वैराग्याभ्यां तन्निरोधः।।१२।।

Abhyāsa-vairāgyābhyāṃ tannirōdhaḥ ll12ll

तत्र स्थितौ यत्नोऽभ्यासः।।१३।।

Tatra sthitau yatnō'bhyāsaḥ ll13ll

स तु दीर्घ-काल-नैरन्तर्य-सत्कारासेवितो
दृढ-भूमिः।।१४।।

Sa tu dīrgha-kāla-nairantarya-satkārāsēvitō
dṛḍha-bhūmiḥ ll14ll

दृष्टानुश्रविक-विषय-वितृष्णस्य वशीकार-संज्ञा वैराग्यम्।।१५।।

Dṛṣṭānuśravika-viṣaya-vitṛṣṇasya vaśīkāra-sañjñā vairāgyaṃ ll15ll

तत्परं पुरुष-ख्यातेर् + गुण-वैतृष्ण्यम्।।१६।।

Tatparaṃ puruṣa-khyātēr +guṇa-vaitṛṣṇyam ll16ll

वितर्क-विचारानन्दास्मिता-रूपानुगमात् संप्रज्ञातः।।१७।।

Vitarka-vicārānandāsmitā-rūpānugamāt samprajñātaḥ ll17ll

9

विराम-प्रत्ययाभ्यास-पूर्वः संस्कार-शेषोऽन्यः।।१८।।

Virāma-pratyayābhyāsa-pūrvaḥ saṃskāra-śēṣō'nyaḥ ll18ll

भव-प्रत्ययो विदेह-प्रकृति-लयानाम्।।१९।।

Bhava-pratyayō vidēha-prakṛti-layānām ll19ll

श्रद्धा-वीर्य-स्मृति-समाधि-प्रज्ञा-पूर्वक इतरेषाम्।।२०।।

Śraddhā-vīrya-smṛti-samādhi-prajñā-pūrvaka itarēṣām ll20ll

10

तीव्र-संवेगानाम् + आसन्नः।।२१।।

Tīvra-saṃvēgānām + āsannaḥ ll21ll

मृदु-मध्याधिमात्रत्वात् ततोऽपि विशेषः।।२२।।

Mṛdu-madhyādhimātratvāt tatatō'pi viśēṣaḥ ll22ll

ईश्वर-प्रणिधानाद् + वा।।२३।।

Īśvara-praṇidhānād + vā ll23ll

क्लेश-कर्म-विपाकाशयैर् + अपरामृष्टः पुरुष-विशेष ईश्वरः।।२४।।

Klēśa-karma-vipākāśayair + aparāmṛṣṭaḥ puruṣa-viśēṣa īśvaraḥ ll24ll

तत्र निरतिशयं सर्वज्ञ-बीजम्।।२५।।

Tatra niratiśayaṃ sarvajña-bījam ll25ll

11

स एष पूर्वेषामपि गुरुः कालेनानवच्छेदात्।।२६।।

Sa ēṣa pūrvēṣāmapi guruḥ kālēnānavacchēdāt ll26ll

तस्य वाचकः प्रणवः।।२७।।

Tasya vācakaḥ praṇavaḥ ll27ll

तज्जपस्तदर्थ-भावनम्।।२८।।

Tajjapastadartha-bhāvanam ll28ll

ततः प्रत्यक्-चेतनाधिगमोऽप्यन्तरायाभावश्च।।२९।।

Tataḥ pratyak-cētanādhigamō'pyanta-rāyābhāvaśca ll29ll

12

व्याधि-स्त्यान-संशय-प्रमादालस्याविरति-भ्रान्ति-
दर्शनालब्ध-भूमिकत्वानवस्थितत्वानि
चित्त-विक्षेपास्तेऽन्तरायाः।।३०।।

Vyādhi-styāna-saṃśaya-pramādālasyāvirati-bhrānti-darśanālabdha-bhūmikatvānavasthitatvāni citta-vikṣēpāstē'ntarāyāḥ ||30||

दुःख-दौर्मनस्याङ्ग-मेजयत्व-श्वास-प्रश्वासा
विक्षेप-सहभुवः।।३१।।

Duḥkha-daurmanasyāṅga-mējayatva-śvāsa-praśvāsā vikṣēpa-sahabhuvaḥ ||31||

तत्प्रतिषेधार्थम् + एक-तत्त्वाभ्यासः।।३२।।

Tatpratiṣēdhārtham + ēka-tattvābhyāsaḥ ||32||

मैत्री-करुणा-मुदितोपेक्षाणां सुख-दुःख-पुण्यापुण्य-
विषयाणां भावनातश्चित्त-प्रसादनम्।।३३।।

Maitrī-Karuṇā-Muditōpēkṣāṇāṃ sukha-duḥkha-puṇyāpuṇya-viṣayāṇāṃ bhāvanātaścitta-prasādanam ||33||

प्रच्छर्दन-विधारणाभ्यां वा प्राणस्य।।३४।।

Pracchardana-Vidhāraṇābhyāṃ vā prāṇasya ||34||

विषयवती वा प्रवृत्तिरुत्पन्ना मनसः स्थिति-
निबन्धनी।।३५।।

Viṣayavatī vā pravṛttirutpannā manasaḥ sthiti-nibandhanī ||35||

विशोका वा ज्योतिष्मती।।३६।।

Viśōkā vā jyōtiṣmatī ||36||

वीत-राग-विषयं वा चित्तम्।।३७।।

Vīta-rāga-viṣayaṃ vā cittam ||37||

स्वप्न-निद्रा-ज्ञानालम्बनं वा।।३८।।

Svapna-nidrā-jñānālambanaṃ vā ||38||

यथाभिमत-ध्यानाद्-वा।।३९।।

Yathābhimata-dhyānād-vā ||39||

परमाणु-परम-महत्त्वान्तोऽस्य वशीकारः।।४०।।

Paramāṇu-parama-mahattvāntō'sya vaśīkāraḥ ||40||

क्षीण-वृत्तेर् + अभिजातस्येव मणेर् + ग्रहीतृ-ग्रहण-
ग्राह्येषु तत्स्थ-तदञ्जनता समापत्तिः।।४१।।

Kṣīṇa-Vṛttēr + Abhijātasyēva maṇēr + grahītṛ-grahaṇa-grāhyēṣu tatstha-tadañjanatā samāpattiḥ ||41||

तत्र शब्दार्थ-ज्ञान-विकल्पैः संकीर्णा सवितर्का समापत्तिः।।४२।।

Tatra śabdārtha-jñāna-vikalpaiḥ saṅkīrṇā savitarkā samāpattiḥ ||42||

स्मृति-परिशुद्धौ स्वरूप-शून्येवार्थमात्र-निर्भासा निर्वितर्का।।४३।।

Smṛti-pariśuddhau svarūpa-śūnyēvārthamātra- nirbhāsā nirvitarkā ||43||

एतयैव सविचारा निर्विचारा च सूक्ष्म-विषया व्याख्याता।।४४।।

Ētayaiva savicārā nirvicārā ca sūkṣma-viṣayā vyākhyātā ||44||

सूक्ष्म-विषयत्वं चालिङ्ग-पर्यवसानम्।।४५।।

Sūkṣma-Viṣayatvaṃ cāliṅga-paryavasānam ||45||

ता एव सबीजः समाधिः।।४६।।

Tā ēva sabījaḥ samādhiḥ ||46||

निर्विचार-वैशारद्येऽध्यात्म-प्रसादः।।४७।।

Nirvicāra-Vaiśāradyē'dhyātma-prasādaḥ ||47||

ऋतम्भरा तत्र प्रज्ञा।।४८।।

Ṛtambharā tatra prajñā ||48||

श्रुतानुमान-प्रज्ञाभ्याम् + अन्य-विषया विशेषार्थत्वात्।।४९।।

Śrutānumāna-prajñābhyām + anya-viṣayā viśēṣārthatvāt ||49||

तज्जः संस्कारोऽन्य-संस्कार-प्रतिबन्धी।।५०।।

Tajjaḥ saṃskārō'nya-saṃskāra-pratibandhī ||50||

तस्यापि निरोधे सर्व-निरोधान्निर्बीजः समाधिः।।५१।।

Tasyāpi nirōdhē sarva-nirōdhānnirbījaḥ samādhiḥ ||51||

इति श्री पातञ्जल-योग-दर्शने
समाधि-पादो नाम प्रथमः पादः।।
Iti Śrī Pātañjala-Yōga-Darśanē
Samādhi-Pādō Nāma Prathamaḥ Pādaḥ |

।। साधन-पादः।।

|| Sādhana-Pādaḥ ||

ओं परमात्मने नमः।।

Ōṃ paramātmanē namaḥ ||

श्री पातञ्जल-योग-दर्शनम्।।

Śrī pātañjala-yōga-darśanam ||

अथ साधन-पादः।।
Atha Sādhana-Pādaḥ ||

तपः-स्वाध्यायेश्वर-प्रणिधानानि क्रिया-योगः।।१।।

Tapaḥ-svādhyāyēśvara-praṇidhānāni kriyā-yōgaḥ ||1||

समाधि-भावनार्थः क्लेश-तनू-करणार्थश्च।।२।।

Samādhi-bhāvanārthaḥ
klēśa-tanū-karaṇārthaśca ||2||

अविद्यास्मिता-राग-द्वेषाभिनिवेशाः क्लेशाः।।३।।

Avidyāsmitā-rāga-dvēṣābhinivēśāḥ klēśāḥ ||3||

अविद्या-क्षेत्रम् + उत्तरेषां प्रसुप्त-तनु-
विच्छिन्नोदाराणाम्।।४।।

Avidyā-kṣētram + uttarēṣām prasupta-tanu-
vicchinnō-dārāṇām ||4||

अनित्याशुचि-दुःखानात्मसु
नित्य-शुचि-सुखात्म-ख्यातिर् + अविद्या।।५।।

21

Anityāśuci-Duḥkhānātmasu
nitya-śuci-sukhātma-khyātir + avidyā ||5||

दृग्-दर्शन-शक्त्योर् + एकात्मतेवास्मिता।।६।।

Dṛg-darśana-śaktyōr + ēkātmatēvāsmitā ||6||

सुखानुशयी रागः।।७।।

Sukhānuśayī rāgaḥ ||7||

दुःखानुशयी द्वेषः।।८।।

Duḥkhānuśayī dvēṣaḥ ||8||

स्वरस-वाही विदुषोऽपि तथारूढोऽभिनिवेशः।।९।।

Svarasa-vāhī viduṣō'pi tathārūḍhō'bhinivēśaḥ ||9||

22

ते प्रति-प्रसव-हेयाः सूक्ष्माः।।१०।।

Tē prati-prasava-hēyāḥ sūkṣmāḥ ||10||

ध्यान-हेयास्तद्वृत्तयः।।११।।

Dhyāna-hēyāstadvṛttayaḥ ||11||

क्लेश-मूलः कर्माशयो दृष्टादृष्ट-जन्म-वेदनीयः।।१२।।

Klēśa-mūlaḥ karmāśayō dṛṣṭādṛṣṭa-janma-
vēdanīyaḥ ||12||

सति मूले तद्विपाको जात्यायुर्-भोगाः।।१३।।

Sati mūlē tadvipākō jātyāyur-bhōgāḥ ||13||

ते ह्लाद-परिताप-फलाः पुण्यापुण्य-हेतुत्वात्।।१४।।

Tē hlāda-paritāpa-phalāḥ puṇyāpuṇya-
hētutvāt ||14||

23

परिणाम-ताप-संस्कार + दुःखैर्-गुण-वृत्ति-विरोधाच्च
दुःखमेव सर्वं विवेकिनः।।१५।।

Pariṇāma-tāpa-saṃskāra-duḥkhair + guṇa-
vṛtti- virōdhācca duḥkhamēva
sarvaṃ vivēkinaḥ ||15||

हेयं दुःखम् + अनागतम्।।१६।।

Hēyaṃ duḥkham + anāgatam ||16||

द्रष्टृ-दृश्ययोः संयोगो हेय-हेतुः।।१७।।

Draṣṭṛ-dṛśyayōḥ saṃyōgō hēya-hētuḥ ||17||

प्रकाश-क्रिया-स्थिति-शीलं भूतेन्द्रियात्मकं
भोगापवर्गार्थं दृश्यम्।।१८।।

24

Prakāśa-kriyā-sthiti-śīlaṃ bhūtēndriyātmakaṃ
bhōgāpavargārthaṃ dṛśyam ||18||

विशेषाविशेष-लिङ्ग-मात्रालिङ्गानि गुण-पर्वाणि।।१९।।
Viśēṣāviśēṣa-liṅga-mātrāliṅgāni
guṇa-parvāṇi ||19||

द्रष्टा दृशि-मात्रः शुद्धोऽपि प्रत्ययानुपश्यः।।२०।।
Draṣṭā dṛśi-mātraḥ śuddhō'pi
pratyayānupaśyaḥ ||20||

तदर्थ एव दृश्यस्यात्मा।।२१।।
Tadartha ēva dṛśyasyātmā ||21||

कृतार्थं प्रति नष्टमप्यनष्टं तदन्य-साधारणत्वात्।।२२।।
Kṛtārthaṃ prati naṣṭamapyanaṣṭaṃ tadanya-
sādhāraṇatvāt ||22||

स्व-स्वामि-शक्त्योः स्वरूपोपलब्धि-हेतुः
संयोगः।।२३।।
Sva-svāmi-śaktyōḥ svarūpōpalabdhi-hētuḥ
saṃyōgaḥ ||23||

तस्य हेतुर् + अविद्या।।२४।।
Tasya hētur + avidyā ||24||

तदभावात् संयोगाभावो हानं तद्दृशेः कैवल्यम्।।२५।।

Tadabhāvāt saṃyōgābhāvō hānaṃ taddṛśēḥ
kaivalyam || 25 ||

विवेक-ख्यातिर् + अविप्लवा हानोपायः।।२६।।
Vivēka-Khyātir + aviplavā hānōpāyaḥ || 26 ||

तस्य सप्तधा प्रान्त-भूमिः प्रज्ञा।।२७।।
Tasya saptadhā prānta-bhūmiḥ prajñā ||27||

योगाङ्गानुष्ठानाद् + अशुद्धि-क्षये ज्ञान-
दीप्तिर् + अविवेक-ख्यातेः।।२८।।
Yōgāṅgānuṣṭhānād + aśuddhi-kṣayē jñāna-
dīptir + avivēka-khyātēḥ ||28||

यम-नियमासन-प्राणायाम-प्रत्याहार-धारणा-ध्यान-
समाधयोऽष्टावङ्गानि।।२९।।
Yama-niyamāsana-prāṇāyāma-pratyāhāra-
dhāraṇā-dhyāna-samādhayō'ṣṭāvaṅgāni ||29||

अहिंसा-सत्यास्तेय-ब्रह्मचर्यापरिग्रहा यमाः।।३०।।
Ahiṃsā-satyāstēya-brahmacaryāparigrahā
yamāḥ ||30||

जाति-देश-काल-समयानवच्छिन्नाः सार्व-भौमा
महा-व्रतम्।।३१।।
Jāti-dēśa-kāla-samayānavacchinnāḥ
sārva-bhaumā mahā-vratam ||31||

शौच-संतोष-तपः-स्वाध्यायेश्वर-प्रणिधानानि नियमाः।।३२।।

Śauca-santōṣa-tapaḥ-svādhyāyēśvara-praṇi dhānālani niyamāḥ ll32ll

वितर्क-बाधने प्रतिपक्ष-भावनम्।।३३।।

Vitarka-Bādhanē pratipakṣa-bhāvanam ll33ll

वितर्का हिंसादयः कृत-कारितानुमोदिता लोभ-क्रोध-मोह- पूर्वका मृदु-मध्याधिमात्रा दुःखाज्ञानानन्त-फला इति प्रतिपक्ष-भावनम्।।३४।।

Vitarkā hiṃsādayaḥ kṛta-kāritānumōditā lōbha-krōdha-mōha-pūrvakā mṛdu-madhyādhimātrā duḥkhājñānānantaphalā iti pratipakṣa-bhāvanam ll34ll

अहिंसा-प्रतिष्ठायां तत्सन्निधौ वैर-त्यागः।।३५।।

Ahiṃsā-pratiṣṭhāyāṃ tatsannidhau vaira-tyāgaḥ ll35ll

सत्य-प्रतिष्ठायां क्रिया-फलाश्रयत्वम्।।३६।।

Satya-pratiṣṭhāyāṃ kriyā-phalāśrayatvam ll36ll

अस्तेय-प्रतिष्ठायां सर्व-रत्नोपस्थानम्।।३७।।

Astēya-pratiṣṭhāyāṃ sarva-ratnōpasthānam ll37ll

ब्रह्मचर्य-प्रतिष्ठायां वीर्य-लाभः।।३८।।

Brahmacarya-pratiṣṭhāyāṃ vīrya-lābhaḥ ll38ll

अपरिग्रह-स्थैर्ये जन्म-कथन्ता-संबोधः।।३९।।

Aparigraha-sthairyē janma-kathantā-sambōdhaḥ ll39ll

शौचात्-स्वाङ्ग-जुगुप्सा परैर् + असंसर्गः।।४०।।

Śaucāt-Svāṅga-Jugupsā parair + asaṃsargaḥ ll40ll

सत्त्व-शुद्धि-सौमनस्यैकाग्र्येन्द्रिय-जयात्मदर्शन-योग्य त्वानि च।।४१।।

Sattva-śuddhi-saumanasyaikāgryēndriya-jayātma-darśana-yōgyatvāni ca ll41ll

संतोषाद् + अनुत्तमः सुख-लाभः।।४२।।

Santōṣād + anuttamaḥ sukha-lābhaḥ ll42ll

कायेन्द्रिय-सिद्धिर् + अशुद्धिक्षयात् तपसः।।४३।।

Kāyēndriya-siddhir + aśuddhikṣayāt tapasaḥ ll43ll

स्वाध्यायाद् + इष्ट-देवता-सम्प्रयोगः।।४४।।

Svādhyāyād + iṣṭa-dēvatā-samprayōgaḥ ll44ll

समाधि-सिद्धिर् + ईश्वर-प्रणिधानात्।।४५।।

Samādhi-siddhir + īśvara-praṇidhānāt ll45ll

स्थिर-सुखम् + आसनम्।।४६।।

Sthira-sukham + āsanam ll46ll

प्रयत्न-शैथिल्यानन्त-समापत्तिभ्याम्।।४७।।

Prayatna-śaithilyānanta-samāpattibhyām ll47ll

ततो द्वन्द्वानभिघातः।।४८।।

Tatō dvandvānabhighātaḥ ll48ll

तस्मिन्-सति श्वास-प्रश्वासयोर् + गति-विच्छेदः प्राणायामः।।४९।।

Tasmin-Sati śvāsa-praśvāsayōr + gati-vicchēdaḥ prāṇāyāmaḥ ll49ll

स तु बाह्याभ्यन्तर-स्तम्भ-वृत्तिर् + देश-काल-सङ्ख्याभिः परिदृष्टो दीर्घ-सूक्ष्मः।।५०।।

Sa tu bāhyābhyantara-stambha-vṛttir + dēśa-kāla- saṅkhyābhiḥ paridṛṣṭō dīrgha-sūkṣmaḥ ll50ll

बाह्याभ्यन्तर-विषयाक्षेपी चतुर्थः।।५१।।

Bāhyābhyantara-viṣayākṣēpī caturthaḥ ll51ll

ततः क्षीयते प्रकाशावरणम्।।५२।।

Tataḥ kṣīyatē prakāśāvaraṇam ll52ll

धारणासु च योग्यता मनसः।।५३।।

Dhāraṇāsu ca yōgyatā manasaḥ ll53ll

स्व-विषयासंप्रयोगे चित्त-स्वरूपानुकार इवेन्द्रियाणां प्रत्याहारः।।५४।।

Sva-viṣayāsamprayōgē citta-svarūpānukāra ivēndriyāṇāṃ pratyāhāraḥ ll54ll

ततः परमा वश्यतेन्द्रियाणाम्।।५५।।

Tataḥ paramā vaśyatēndriyāṇām ll55ll

इति श्री पातञ्जल-योग-दर्शने
साधन-पादो नाम द्वितीयः पादः।।
Iti Śrī Pātañjala-Yōga-Darśanē
Sādhana-Pādō Nāma Dvitīyaḥ Pādaḥ ll

।। विभूति-पादः।।
ll Vibhūti-Pādaḥ ll

ओं परमात्मने नमः।।

Ōṃ paramātmanē namaḥ ll

श्री पातञ्जल-योग-दर्शनम्।।

Śrī pātañjala-yōga-darśanam ll

अथ विभूति-पादः।।
Atha Vibhūti-Pādaḥ ll

देश-बन्धश्चित्तस्य धारणा।।१।।

Dēśa-bandhaścittasya dhāraṇā ll1ll

तत्र प्रत्ययैकतानता ध्यानम्।।२।।

Tatra pratyayaikatānatā dhyānam ||2||

तदेवार्थमात्र-निर्भासं स्वरूप-शून्यमिव समाधिः।।३।।

Tadēvārthamātra-nirbhāsaṃ svarūpa-
śūnyamiva samādhiḥ ||3||

त्रयम् + एकत्र संयमः।।४।।

Trayam + ēkatra saṃyamaḥ ||4||

तज्जयात् प्रज्ञालोकः।।५।।

Tajjayāt prajñālōkaḥ ||5||

तस्य भूमिषु विनियोगः।।६।।

Tasya bhūmiṣu viniyōgaḥ ||6||

त्रयम् + अन्तरङ्गं पूर्वेभ्यः।।७।।

Trayam + antaraṅgaṃ pūrvēbhyaḥ ||7||

तदपि बहिरङ्गं निर्बीजस्य।।८।।

Tadapi bahiraṅgaṃ nirbījasya ||8||

व्युत्थान-निरोध-संस्कारयोर् + अभिभव-प्रादुर्भावौ
निरोध-क्षण-चित्तान्वयो निरोध-परिणामः।।९।।

Vyutthāna-nirōdha-saṃskārayōr + abhibhava-
prādurbhāvau nirōdha-kṣaṇa-cittānvayō
nirōdha-pariṇāmaḥ ||9||

तस्य प्रशान्त-वाहिता संस्कारात्।।१०।।

Tasya praśānta-vāhitā saṃskārāt ||10||

सर्वार्थतैकाग्रतयोः क्षयोदयौ चित्तस्य
समाधि-परिणामः।।११।।

Sarvārthataikāgratayōḥ kṣayōdayau cittasya
samādhi-pariṇāmaḥ ||11||

ततः पुनः शान्तोदितौ तुल्य-प्रत्ययौ चित्तस्यैकाग्रता
परिणामः।।१२।।

Tataḥ punaḥ śāntōditau tulya-pratyayau
cittasyaikāgratā pariṇāmaḥ ||12||

एतेन भूतेन्द्रियेषु धर्म-लक्षणावस्था-परिणामा
व्याख्याताः।।१३।।

ētēna bhūtēndriyēṣu dharma- lakṣaṇāvasthā-
pariṇāmā vyākhyātāḥ ||13||

शान्तोदिता-व्यपदेश्य-धर्मानुपाती धर्मी।।१४।।

Śāntōditā-vyapadēśya-dharmānupātī
dharmī ||14||

क्रमान्यत्वं परिणामान्यत्वे हेतुः।।१५।।

Kramānyatvaṃ pariṇāmānyatvē hētuḥ ||15||

परिणाम-त्रय-संयमाद् + अतीतानागतज्ञानम्।।१६।।

Pariṇāma-traya-saṃyamād +
atītānāgatajñānam ||16||

शब्दार्थ-प्रत्ययानाम् इतरेतराध्यासात् सङ्करस्तत्-
प्रविभाग-संयमात् सर्व-भूत-रुत-ज्ञानम्।।१७।।

Śabdārtha-pratyayānām itarētarādhyāsāt
saṅkarastat-pravibhāga-saṃyamāt
sarva-bhūta-ruta-jñānam ||17||

संस्कार-साक्षात्करणात् पूर्व-जाति-ज्ञानम्।।१८।।
Saṃskāra-sākṣātkaraṇāt pūrva-jāti-
jñānam ||18||

प्रत्ययस्य पर-चित्त-ज्ञानम्।।१९।।
Pratyayasya para-citta-jñānam ||19||

न च तत्-सालम्बनं तस्याविषयी-भूतत्वात्।।२०।।
Na ca tat-sālambanaṃ tasyāviṣayī-
bhūtatvāt ||20||

काय-रूप-संयमात् तद्ग्राह्य-शक्ति-स्तम्भे चक्षुः-प्रकाशा-
संप्रयोगेऽन्तर्धानम्।।२१।।
Kāya-rūpa-saṃyamāt tadgrāhya-śakti-
stambhē cakṣuḥ-
prakāśāsamprayōgē'ntardhānam ||21||

सोपक्रमं निरुपक्रमं च कर्म तत्संयमाद् + अपरान्त-
ज्ञानम् + अरिष्टेभ्यो वा।।२२।।
Sōpakramaṃ nirupakramaṃ ca karma
tatsaṃyamād + aparānta-jñānam +
ariṣṭēbhyō vā ||22||

मैत्र्यादिषु बलानि।।२३।।
Maitryādiṣu balāni ||23||

बलेषु हस्ति-बलादीनि।।२४।।
Balēṣu hasti-balādīni ||24||

प्रवृत्त्यालोक-न्यासात् सूक्ष्म-व्यवहित-विप्रकृष्ट-
ज्ञानम्।।२५।।
Pravṛttyālōka-nyāsāt sūkṣma-vyavahita-
viprakṛṣṭa- jñānam ||25||

भूवन-ज्ञानं सूर्ये संयमात्।।२६।।
Bhūvana-Jñānaṃ sūryē saṃyamāt ||26||

चन्द्रे तारा-व्यूह-ज्ञानम्।।२७।।
candrē tārā-vyūha-jñānam ||27||

ध्रुवे तद्गति-ज्ञानम्।।२८।।
dhruvē tadgati-jñānam ||28||

नाभि-चक्रे काय-व्यूह-ज्ञानम्।।२९।।
nābhi-cakrē kāya-vyūha-jñānam ||29||

कण्ठ-कूपे क्षुत्पिपासा-निवृत्तिः।।३०।।
kaṇṭha-kūpē kṣutpipāsā-nivṛttiḥ ||30||

कूर्म-नाड्यां स्थैर्यम्।।३१।।
kūrma-nāḍyāṃ sthairyam ||31||

मूर्ध-ज्योतिषि सिद्ध-दर्शनम्।।३२।।
mūrdha-jyōtiṣi siddha-darśanam ||32||

प्रातिभाद्वा सर्वम्।।३३।।

prātibhādvā sarvam ||33||

हृदये चित्त-संवित्।।३४।।

hṛdayē citta-saṃvit ||34||

सत्त्व-पुरुषयोर् + अत्यन्तासङ्कीर्णयोः प्रत्ययाविशेषो भोगः परार्थत्वात् स्वार्थ-संयमात् पुरुष-ज्ञानम्।।३५।।

sattva-puruṣayōr + atyantāsaṅkīrṇayōḥ pratyayāviśēṣō bhōgaḥ parārthatvāt svārtha-saṃyamāt puruṣa-jñānam ||35||

ततः प्रातिभ-श्रावण-वेदनादर्शास्वाद-वार्ता जायन्ते।।३६।।

tataḥ prātibha-śrāvaṇa-vēdanādarśāsvāda-vārtā jāyantē ||36||

ते समाधावुपसर्गा व्युत्थाने सिद्धयः।।३७।।

tē samādhāvupasargā vyutthānē siddhayaḥ ||37||

बन्ध-कारण-शैथिल्यात् प्रचार-संवेदनाच्च चित्तस्य पर-शरीरावेशः।।३८।।

bandha-kāraṇa-śaithilyāt pracāra-saṃvēdanācca cittasya para-śarīrāvēśaḥ ||38||

उदान-जयाज्जल-पङ्क-कण्टकादिष्वसङ्ग उत्क्रान्तिश्च।।३९।।

udāna-jayājjala-paṅka-kaṇṭakādiṣvasaṅga utkrāntiśca ||39||

समान-जयाज्ज्वलनम्।।४०।।

samāna-jayājjvalanam ||40||

श्रोत्राकाशयोः संबन्ध-संयमाद् + दिव्यं श्रोत्रम्।।४१।।

śrōtrākāśayōḥ sambandha-saṃyamād + divyaṃ śrōtram ||41||

कायाकाशयोः संबन्ध-संयमाल्लघुतूल-समापत्तेश्चाकाश-गमनम्।।४२।।

kāyākāśayōḥ sambandha-saṃyamāllaghutūla-samāpattēścākāśa-gamanam ||42||

बहिरकल्पिता वृत्तिर् + महाविदेहा ततः प्रकाशावरण-क्षयः।।४३।।

bahirakalpitā vṛttir + mahāvidēhā tataḥ prakāśāvaraṇa-kṣayaḥ ||43||

स्थूल-स्वरूप-सूक्ष्मान्वयार्थवत्त्वसंयमाद् + भूतजयः।।४४।।

sthūla-svarūpa-sūkṣmānvayārthavattvasaṃyamād + bhūtajayaḥ ||44||

ततोऽणिमादि-प्रादुर्भावः काय-संपत् तद्धर्मानभिघातश्च।।४५।।

tatō'ṇimādi-prādurbhāvaḥ kāya-sampat
taddharmānabhighātaśca ||45||

रूप-लावण्य-बल-वज्र-संहननत्वानि
काय-सम्पत्।।४६।।

rūpa-lāvaṇya-bala-vajra-saṃhananatvāni
kāya-sampat ||46||

ग्रहण-स्वरूपास्मितान्वयार्थवत्त्व-संयमाद् +
इन्द्रियजयः।।४७।।

grahaṇa-svarūpāsmitānvayārthavattva-
saṃyamād + indriyajayaḥ ||47||

ततो मनोजवित्वं विकरण-भावः
प्रधान-जयश्च।।४८।।

tatō manōjavitvaṃ vikaraṇa-bhāvaḥ
pradhāna-jayaśca ||48||

सत्त्व-पुरुषान्यता-ख्याति-मात्रस्य सर्व-भावाधिष्ठातृत्वं
सर्व-ज्ञातृत्वं च।।४९।।

sattva-puruṣānyatā-khyāti-mātrasya sarva-
bhāvādhiṣṭhātṛtvaṃ sarva-jñātṛtvaṃ ca ||49||

तद्वैराग्यादपि दोष-बीजक्षये कैवल्यम्।।५०।।

tadvairāgyādapi dōṣa-bījakṣayē
kaivalyam ||50||

स्थान्युपनिमन्त्रणे सङ्ग-स्मयाकरणं
पुनरनिष्ट-प्रसङ्गात्।।५१।।

sthānyupanimantraṇē saṅga-smayākaraṇaṃ
punaraniṣṭa-prasaṅgāt ||51||

क्षण-तत्क्रमयोः संयमाद् + विवेकजं ज्ञानम्।।५२।।

kṣaṇa-tatkramayōḥ saṃyamād + vivēkajaṃ
jñānam ||52||

जाति-लक्षण-देशैर् + अन्यतानवच्छेदात् तुल्ययोस्ततः
प्रतिपत्तिः।।५३।।

jāti-lakṣaṇa-dēśair + anyatānavacchēdāt
tulyayōstataḥ pratipattiḥ ||53||

तारकं सर्व-विषयं सर्वथा विषयमक्रमं चेति विवेकजं
ज्ञानम्।।५४।।

tārakaṃ sarva-viṣayaṃ sarvathā
viṣayamakramaṃ cēti vivēkajaṃ jñānam ||54||

सत्त्व-पुरुषयोः शुद्धि-साम्ये कैवल्यम्।।५५।।

Sattva-puruṣayōḥ śuddhi-sāmyē
kaivalyam ||55||

इति श्री पातञ्जल-योग-दर्शने विभूति-पादो नाम तृतीयः पादः।।

**Iti Śrī Pātañjala-Yōga-Darśanē Vibhūti-Pādō
Nāma Tṛtīyaḥ Pādaḥ ||**

।। कैवल्य-पादः ।।
II Kaivalya-Pādaḥ II

ओं परमात्मने नमः ।।
Ōṃ paramātmanē namaḥ II

श्री पातञ्जल-योग-दर्शनम् ।।
Śrī pātañjala-yōga-darśanam II

अथ कैवल्य-पादः ।।
Atha Kaivalya-Pādaḥ II

जन्मौषधि-मन्त्र-तपः-समाधिजाः सिद्धयः ।।१।।
janmauṣadhi-mantra-tapaḥ-samādhijāḥ siddhayaḥ II1II

जात्यन्तर-परिणामः प्रकृत्यापूरात् ।।२।।
jātyantara-pariṇāmaḥ prakṛtyāpūrāt II2II

निमित्तम् + अप्रयोजकं प्रकृतीनां वरण-भेदस्तु ततः क्षेत्रिकवत् ।।३।।
nimittam + aprayōjakaṃ prakṛtīnāṃ varaṇa-bhēdastu tataḥ kṣētrikavat II3II

निर्माण-चित्तान्यस्मिता-मात्रात् ।।४।।
nirmāṇa-cittānyasmitā-mātrāt II4II

प्रवृत्ति-भेदे प्रयोजकं चित्तम् + एकम् + अनेकेषाम् ।।५।।

pravṛtti-bhēdē prayōjakaṃ cittam + ēkam + anēkēṣām II5II

तत्र ध्यानजम् + अनाशयम् ।।६।।
tatra dhyānajam + anāśayam II6II

कर्माशुक्लाकृष्णं योगिनस्त्रिविधम् + इतरेषाम् ।।७।।
karmāśuklākṛṣṇaṃ yōginastrividham + itarēṣām II7II

ततस्तद् + विपाकानुगुणानाम् + एवाभिव्यक्तिर् + वासनानाम् ।।८।।
tatastad + vipākānuguṇānām + ēvābhivyaktir + vāsanānām II8II

जाति-देश-काल-व्यवहितानामप्यानन्तर्यं स्मृति-संस्कारयोर् + एकरुपत्वात् ।।९।।
jāti-dēśa-kāla-vyavahitānāmapyānantaryaṃ smṛti-saṃskārayōr + ēkarupatvāt II9II

तासाम्-अनादित्वं चाशिषो नित्यत्वात् ।।१०।।
tāsām-anāditvaṃ cāśiṣō nityatvāt II10II

हेतु-फलाश्रयालम्बनैः संगृहीतत्वाद् + एषाम् + अभावे तदभावः ।।११।।
hētu-phalāśrayālambanaiḥ saṅgṛhītatvād + ēṣām + abhāvē tadabhāvaḥ II11II

अतीतानागतं स्वरूपतोऽस्त्यध्वभेदाद् +
धर्माणाम्।।१२।।

atītānāgataṃ svarūpatō'styadhvabhēdād +
dharmāṇām ||12||

ते व्यक्त-सूक्ष्मा गुणात्मानः।।१३।।

Tē vyakta-sūkṣmā guṇātmānaḥ ||13||

परिणामैकत्वाद् + वस्तु-तत्त्वम्।।१४।।

Pariṇāmaikatvād + vastu-tattvam ||14||

वस्तु-साम्ये चित्त-भेदात् तयोर् + विभक्तः
पन्थाः।।१५।।

57

vastu-sāmyē citta-bhēdāt tayōr + vibhaktaḥ
panthāḥ ||15||

न चैक-चित्त-तन्त्रं वस्तु तदप्रमाणकं तदा किं
स्यात्।।१६।।

na caika-citta-tantraṃ vastu tadapramāṇakaṃ
tadā kiṃ syāt ||16||

तदुपरागापेक्षित्वाच्चित्तस्य वस्तु ज्ञाताज्ञातम्।।१७।।

taduparāgāpēkṣitvāccittasya vastu
jñātājñātam ||17||

58

सदा ज्ञाताश्चित्तवृत्तयस्तत्प्रभोः
पुरुषस्यापरिणामित्वात्।।१८।।

sadā jñātāścittavṛttayastatprabhōḥ puruṣasyā-
pariṇāmitvāt ||18||

न तत्स्वाभासं दृश्यत्वात्।।१९।।

na tatsvābhāsaṃ dṛśyatvāt ||19||

एक-समये चोभयानवधारणम्।।२०।।

ēka-samayē cōbhayānavadhāraṇam ||20||

चित्तान्तर-दृश्ये बुद्धिबुद्धेर् + अतिप्रसङ्गः स्मृति-
सङ्करश्च।।२१।।

59

cittāntara-dṛśyē buddhibuddhēr +
atiprasaṅgaḥ smṛti-saṅkaraśca ||21||

चितेरप्रति-संक्रमायास्तदाकारापत्तौ स्वबुद्धि-
संवेदनम्।।२२।।

citēraprati-saṅkramāyāstadākārāpattau
svabuddhi-saṃvēdanam ||22||

द्रष्टृ-दृश्योपरक्तं चित्तं सर्वार्थम्।।२३।।

draṣṭṛ-dṛśyōparaktaṃ cittaṃ sarvārtham ||23||

तदसंख्येय-वासनाभिश्चित्रमपि परार्थं
संहत्यकारित्वात्।।२४।।

60

tadasaṅkhyēya-vāsanābhiścitramapi
parārthaṃ saṃhatyakāritvāt ||24||

विशेष-दर्शिन आत्म-भाव-भावना-विनिवृत्तिः।।२५।।
viśēṣa-darśina ātma-bhāva-bhāvanā-
vinivṛttiḥ ||25||

तदा विवेक-निम्नं कैवल्य-प्राग्भारं चित्तम्।।२६।।
tadā vivēka-nimnaṃ kaivalya-
prāgbhāraṃ cittam ||26||

तच्छिद्रेषु प्रत्ययान्तराणि संस्कारेभ्यः।।२७।।
tacchidrēṣu pratyayāntarāṇi
saṃskārēbhyaḥ ||27||

हानमेषां क्लेशवद् + उक्तम्।।२८।।
hānamēṣāṃ klēśavad + uktam ||28||

प्रसंख्यानेऽप्यकुसीदस्य सर्वथा विवेकख्यातेर् +
धर्म-मेघः समाधिः।।२९।।
prasaṅkhyānēspyakusīdasya sarvathā
vivēkakhyātēr + dharma-mēghaḥ
samādhiḥ ||29||

ततः क्लेश-कर्म-निवृत्तिः।।३०।।
Tataḥ klēśa-karma-nivṛttiḥ ||30||

तदा सर्वावरण-मलापेतस्य ज्ञानस्यानन्त्यात्
ज्ञेयमल्पम्।।३१।।
tadā sarvāvaraṇa-malāpētasya
jñānasyānantyāt jñēyamalpam ||31||

ततः कृतार्थानां परिणामक्रम-समाप्तिर् +
गुणानाम्।।३२।।
tataḥ kṛtārthānāṃ pariṇāmakrama-
samāptir + guṇānām ||32||

क्षण-प्रतियोगी परिणामापरान्त-निर्ग्राह्यः क्रमः।।३३।।
kṣaṇa-pratiyōgī pariṇāmāparānta-nirgrāhyaḥ
kramaḥ ||33||

पुरुषार्थ-शून्यानां गुणानां प्रतिप्रसवः कैवल्यं स्वरूप-
प्रतिष्ठा वा चिति-शक्तिरिति।।३४।।
puruṣārtha-śūnyānāṃ guṇānāṃ pratiprasavaḥ
kaivalyaṃ svarūpa-pratiṣṭhā vā citi-
śaktiriti ||34||

इति श्री पातञ्जल-योग-दर्शने
कैवल्य-पादो नाम चतुर्थः पादः।।
।। इति श्री पातञ्जल-योग-सूत्राणि।।
iti śrī pātañjala-yōga-darśanē
kaivalya-pādō nāma caturthaḥ pādaḥ ||
|| iti śrī pātañjala-yōga-sūtrāṇi ||

अथ शान्तिमन्त्राः।।

Atha Śāntimantrāḥ ||

श्री गुरुभ्यो नमः

śrī gurōbhyō namaḥ

।।हरिः ओं।।

|| hariḥ ōṃ ||

१

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु।

saha nāvavatu. saha nau bhunaktu |

65

सह वीर्यं करवावहै।

saha vīryaṃ karavāvahai |

तेजस्विनावधीतमस्तु।

tējasvināvadhītamastu |

मा विद्विषावहै।।

mā vidviṣāvahai |

ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः।।

ōṃ śāntiḥ śāntiḥ śāntiḥ ||

२

ओं शं नो मित्रः शं वरुणः।

ōṃ śaṃ nō mitraḥ śaṃ varuṇaḥ |

66

शं नो भवत्वर्यमा।

śaṃ nō bhavatvaryamā |

शं न इन्द्रो बृहस्पतिः।

śaṃ na indrō bṛhaspatiḥ |

शं नो विष्णुरुरुक्रमः।

śaṃ nō viṣṇururukramaḥ |

नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो।

namō brahmaṇē. namastē vāyō |

त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि।

tvamēva pratyakṣaṃ brahmāsi |

67

त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि।

tvāmēva pratyakṣaṃ brahma vadiṣyāmi |

ऋतं वदिष्यामि। सत्यं वदिष्यामि।

ṛtaṃ vadiṣyāmi. satyaṃ vadiṣyāmi |

तन्मामवतु। तद्वक्तारमवतु।

tanmāmavatu. tadvaktāramavatu |

अवतु माम्। अवतु वक्तारम्।।

avatu mām. avatu vaktāram |

ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः।।

ōṃ śāntiḥ śāntiḥ śāntiḥ ||

68

३

ओं भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः।
ōṃ bhadraṃ karṇēbhiḥ śṛṇuyāma dēvāḥ |
भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
bhadraṃ paśyēmākṣabhiryajatrāḥ |
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांगं सस्तनूभिः।
sthirairaṅgaistuṣṭuvāṅgṃ sastanūbhiḥ |
व्यशेम देवहितं यदायुः।
vyaśēma dēvahitaṃ yadāyuḥ |
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः।
svasti na indrō vṛddhaśravāḥ | 69

स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
svasti naḥ pūṣā viśvavēdāḥ |
स्वस्तिनस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः।
svastinastārkṣyō ariṣṭanēmiḥ |
स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु।।
svasti nō bṛhaspatirdadhātu |
ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः।।
ōṃ śāntiḥ śāntiḥ śāntiḥ ||

४

ओं नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये
ōṃ namō brahmaṇē namō astvagnayē | 70

नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः।
namaḥ pṛthivyai nama ōṣadhībhyaḥ |
नमो वाचे नमो वाचस्पतये
namō vācē namō vācaspatayē |
नमो विष्णवे बृहते करोमि।।
namō viṣṇavē bṛhatē karōmi |
ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः।।
ōṃ śāntiḥ śāntiḥ śāntiḥ ||

५

ओं यश्छन्दसामृषभो विस्वरूपः।
ōṃ yaśchandasāmṛṣabhō viśvarūpaḥ | 71

छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्बभूव।
chandōbhyōsdhyamṛtātsambabhūva |
स मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु।
sa mēndrō mēdhayā spṛṇōtu |
अमृतस्य देवधारणो भूयासम्।
amṛtasya dēvadhāraṇō bhūyāsam |
शरीरं मे विचर्षणम्।
śarīraṃ mē vicarṣaṇam |
जिह्वा मे मधुमत्तमा।
jihvā mē madhumattamā | 72

कर्णाभ्यां भूरिविश्रुवम्।
karṇābhyāṃ bhūriviśruvam |

ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधया पिहितः।
brahmaṇaḥ kōśōssi mēdhayā pihitaḥ |

श्रुतं मे गोपाय।।
śrutaṃ mē gōpāya |

ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः।।
ōṃ śāntiḥ śāntiḥ śāntiḥ ||

६

ओं तच्छं योरावृणीमहे।
ōṃ tacchaṃ yōrāvṛṇīmahē | 73

ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः।।
ōṃ śāntiḥ śāntiḥ śāntiḥ ||

७

ओं पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते।
ōṃ pūrṇamadaḥ pūrṇamidaṃ
pūrṇātpūrṇamudacyatē |

पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते।।
pūrṇasya pūrṇamādāya pūrṇamēvāvaśiṣyatē |

ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः।।
ōṃ śāntiḥ śāntiḥ śāntiḥ ||

75

गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये।
gātuṃ yajñāya. gātuṃ yajñapatayē |

दैवी स्वस्तिरस्तु नः।
daivī svastirastu naḥ |

स्वस्तिर्मानुषेभ्यः।
svastirmānuṣēbhyaḥ |

ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
ūrdhvaṃ jigātu bhēṣajam |

शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे।।
śaṃ nō astu dvipadē. śaṃ catuṣpadē | 74

८

ओं मधुवाता ऋतायते
ōṃ madhuvātā ṛtāyatē |

मधु क्षरन्ति सिन्धवः।
madhu kṣaranti vindhavaḥ |

माध्वीर्नस्सन्त्वोषधीः।
mādhvīrnassantvōṣadhīḥ |

मधु नक्तमुतोषसि
madhu naktamutōṣasi |

मधुमत्पार्थिवगं् रजः।
madhumatpārthivagṃ rajaḥ |

76

मधु द्यौरस्तु नः पिता।
madhu dyaurastu naḥ pitā ।

मधुमान्नो वनस्पतिर्
madhumānnō vanaspatir ।

मधुमागं अस्तु सूर्यः।
madhumāgṃ astu sūryaḥ ।

माध्वीर्गावो भवन्तु नः।।
mādhvīrgāvō bhavantu naḥ ।

ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः।।
ōṃ śāntiḥ śāntiḥ śāntiḥ ॥

77

त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि।
tvamēva pratyakṣaṃ brahmāsi ।

त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्मावादिषम्।
tvāmēva pratyakṣaṃ brahmāvādiṣam ।

ऋतमवादिषम्। सत्यमवादिषम्।
ṛtamavādiṣam. satyamavādiṣam ।

तन्मामावीत्। तद्वक्तारमावीत्।
tanmāmāvīt. tadvaktāramāvīt ॥

आवीन्माम्। आवीद्वक्तारम्।।
āvīnmām. āvīdvaktāram ।

79

९

ओं शं नो मित्रः शं वरुणः।
ōṃ śaṃ nō mitraḥ śaṃ varuṇaḥ ।

शं नो भवत्वर्यमा।
śaṃ nō bhavatvaryamā ।

शं न इन्द्रो बृहस्पतिः।
śaṃ na indrō bṛhaspatiḥ ।

शं नो विष्णुरुरुक्रमः।
śaṃ nō viṣṇururukramaḥ ।

नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो।
namō brahmaṇē. namastē vāyō ।

78

ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः।।
ōṃ śāntiḥ śāntiḥ śāntiḥ ॥

।। हरिः ओं ।। hariḥ ōṃ

80

।। श्री महागणेशपञ्चरत्नस्तोत्रम्।।
śrī mahāgaṇēśapañcaratnastōtram

मुदा-करात्त-मोदकं सदा विमुक्ति-साधकम्
कला-धरावतंसकं विलासि-लोक-रक्षकम्।
अनायकैक-नायकं विनाशितेभ-दैत्यकम्
नताशुभाशु-नाशकं नमामि तं विनायकम्।।१।।

mudā-karātta-mōdakaṃ
sadā vimukti-sādhakam
kalā-dharāvataṃsakaṃ vilāsi-lōka-rakṣakam ।
anāyakaika-nāyakaṃ vināśitēbha-daityakam
natāśubhāśu-nāśakaṃ namāmi taṃ
vināyakam ॥ 1॥

81

नतेतराति-भीकरं नवोदितार्क-भास्वरम्
नमत्सुरारि-निर्जरं नताधिकापद्-उद्धरम्।
सुरेश्वरं निधीश्वरं गजेश्वरं गणेश्वरं
महेश्वरं तमाश्रये परात्परं निरन्तरम्।।२।।

natētarāti-bhīkaraṃ navōditārka-bhāsvaram
namatsurāri-nirjaraṃ natādhikāpad-uddharam.
surēśvaraṃ nidhīśvaraṃ
gajēśvaraṃ gaṇēśvaraṃ
mahēśvaraṃ tamāśrayē
parātparaṃ nirantaram ॥ 2 ॥

82

समस्त-लोक-शङ्करं निरस्त-दैत्य-कुञ्जरम्
दरेतरोदरं वरं वरेभ-वक्त्रम् + अक्षरम्।
कृपा-करं क्षमा-करं मुदा-करं यशस्करम्
मनस्करं नमस्कृतां नमस्करोमि भास्वरम्।।३।।

samasta-lōka-śaṅkaraṃ
nirasta-daitya- kuñjaram
darētarōdaraṃ varaṃ
varēbha-vaktram + akṣaram ।
kṛpā-karaṃ kṣamā-karaṃ
mudā-karaṃ yaśaskaram
manaskaraṃ namaskṛtāṃ
namaskarōmi bhāsvaram ॥ 3 ॥

83

अकिञ्चनार्ति-मार्जनं चिरन्तनोक्ति-भाजनम्
पुरारि-पूर्व-नन्दनं सुरारि-गर्व-चर्वणम्।
प्रपञ्च-नाश-भीषणं धनञ्जयादि-भूषणम्
कपोल-दान-वारणं भजे पुराण-वारणम्।।४।।

akiñcanārti-mārjanaṃ cirantanōti-bhājanam
purāri-pūrva-nandanaṃ
surāri-garva- carvaṇam ।
prapañca-nāśa-bhīṣaṇaṃ
dhanañjayādi- bhūṣaṇam
kapōla-dāna-vāraṇaṃ
bhajē purāṇa-vāraṇam ॥ 4 ॥

84

नितान्त-कान्त-दन्त-कान्तिम् + अन्तकान्तकात्मजम्
अचिन्त्य-रूपमन्तहीनम् + अन्तराय-कृन्तनम्।
हृदन्तरे निरन्तरं वसन्तमेव योगिनाम्
तमेकदन्तमेव तं विचिन्तयामि सन्ततम्।।५।।

nitānta-kānta-danta-kāntim +
antakāntakātmajam
acintya-rūpamantahīnam +
antarāya-kṛntanam ।
hṛdantarē nirantaraṃ vasantamēva yōgināṃ
tamēkadantamēva taṃ
vicintayāmi santatam ॥ 5 ॥

महा-गणेश-पञ्चरत्नम् + आदरेण योऽन्वहम्
प्रगायति प्रभातके हृदि स्मरन् गणेश्वरम्।
अरोगिताम् + अदोषतां सुसाहितीं सुपुत्रताम्
समाहितायुर्-अष्टभूतिम् + अभ्युपैति सोऽचिरात्।।६।।

mahā-gaṇēśa-pañcaratnam +
ādarēṇa yōsnvaham
pragāyati prabhātakē
hṛdi smaran gaṇēśvaram ।
arōgitām + adōṣatāṃ susāhitīṃ suputratām
samāhitāyur-aṣṭabhūtim +
abhyupaiti sōscirāt ॥ 6 ॥

इति श्री महा-गणेश-पञ्च-रत्न-स्तोत्रं समाप्तम्

iti śrī mahā-gaṇēśa-pañca-ratna-stōtraṃ samāptam

गुरु-अष्टकम्
guru-aṣṭakam

शरीरं सुरूपं तथा वा कलत्रं
यशश्चारु चित्रं धनं मेरुतुल्यम्।
मनश्चेन्न लग्नं गुरोरङ्घ्रिपद्मे
ततः किं ततः किं ततः किं ततः किम्।।१।।

śarīraṃ surūpaṃ tathā vā kalatraṃ
yaśaścāru citraṃ dhanaṃ mērutulyam ।
manaścēnna lagnaṃ gurōraṅghripadmē
tataḥ kiṃ tataḥ kiṃ tataḥ kiṃ tataḥ kim ॥ 1 ॥

कलत्रं धनं पुत्र-पौत्रादिसर्वं
गृहं बान्धवाः सर्वम् + एतद्धि जातम्।
मनश्चेन्न लग्नं गुरोरङ्घ्रिपद्मे
ततः किं ततः किं ततः किं ततः किम्।।२।।

kalatraṃ dhanaṃ putra-pautrādisarvaṃ
gṛhaṃ bāndhavāḥ sarvam + ētaddhi jātam ।
manaścēnna lagnaṃ gurōraṅghripadmē
tataḥ kiṃ tataḥ kiṃ tataḥ kiṃ tataḥ kim ॥ 2 ॥

षडङ्गादिवेदो मुखे शास्त्र-विद्या
कवित्वादि गद्यं सुपद्यं करोति।

मनश्चेन्न लग्नं गुरोरङ्घ्रिपद्मे
ततः किं ततः किं ततः किं ततः किम्।।३।।

ṣaḍaṅgādivēdō mukhē śāstra-vidyā
kavitvādi gadyaṃ supadyaṃ karōti |
manaścēnna lagnaṃ gurōraṅghripadmē
tataḥ kiṃ tataḥ kiṃ tataḥ kiṃ tataḥ kim || 3 ||

विदेशेषु मान्यः स्वदेशेषु धन्यः
सदाचार-वृत्तेषु मत्तो न चान्यः।
मनश्चेन्न लग्नं गुरोरङ्घ्रिपद्मे
ततः किं ततः किं ततः किं ततः किम्।।४।।

vidēśēṣu mānyaḥ svadēśēṣu dhanyaḥ
sadācāra-vṛttēṣu mattō na cānyaḥ |
manaścēnna lagnaṃ gurōraṅghripadmē
tataḥ kiṃ tataḥ kiṃ tataḥ kiṃ tataḥ kim || 4 ||

क्षमा-मण्डले भूप-भूपाल-वृन्दैः
सदा सेवितं यस्य पादारविन्दम्।
मनश्चेन्न लग्नं गुरोरङ्घ्रिपद्मे
ततः किं ततः किं ततः किं ततः किम्।।५।।

kṣamā-maṇḍalē bhūpa-bhūpāla-vṛndaiḥ
sadā sēvitaṃ yasya pādāravindam |

manaścēnna lagnaṃ gurōraṅghripadmē
tataḥ kiṃ tataḥ kiṃ tataḥ kiṃ tataḥ kim || 5 ||

यशो मे गतं दिक्षु दान-प्रतापात्
जगद्वस्तु सर्वं करे यत्प्रसादात्।
मनश्चेन्न लग्नं गुरोरङ्घ्रिपद्मे
ततः किं ततः किं ततः किं ततः किम्।।६।।

yaśō mē gataṃ dikṣu dāna-pratāpāt
jagadvastu sarvaṃ karē yatprasādāt |
manaścēnna lagnaṃ gurōraṅghripadmē
tataḥ kiṃ tataḥ kiṃ tataḥ kiṃ tataḥ kim || 6 ||

न भोगे न योगे न वा वाजि-राजौ
न कान्ता-मुखे नैव वित्तेषु चित्तम्।
मनश्चेन्न लग्नं गुरोरङ्घ्रिपद्मे
ततः किं ततः किं ततः किं ततः किम्।।७।।

na bhōgē na yōgē na vā vāji-rājau
na kāntā-mukhē naiva vittēṣu cittam |
manaścēnna lagnaṃ gurōraṅghripadmē
tataḥ kiṃ tataḥ kiṃ tataḥ kiṃ tataḥ kim || 7 ||

अरण्ये न वा स्वस्य गेहे न कार्ये
न देहे मनो वर्तते मे त्वनर्घ्ये।

मनश्चेत्र लग्नं गुरोरङ्घ्रिपद्मे
ततः किं ततः किं ततः किं ततः किम्।।८।।

araṇyē na vā svasya gēhē na kāryē
na dēhē manō vartatē mē tvanarghyē |
manaścēnna lagnaṃ gurōraṅghripadmē
tataḥ kiṃ tataḥ kiṃ tataḥ kiṃ tataḥ kim || 8 ||

गुरोरष्टकं यः पठेत् पुण्य-देही
यतिर् + भूपतिर् + ब्रह्मचारी च गेही।
लभेद् + वाञ्छितार्थं पदं ब्रह्म-संज्ञं
गुरोरुक्तवाक्ये मनो यस्य लग्नम्।।

gurōraṣṭakaṃ yaḥ paṭhēt puṇya-dēhī
yatir + bhūpatir + brahmacārī ca gēhī |
labhēd + vāñchitārthaṃ
padaṃ brahma- sañjñaṃ
gurōruktavākyē manō yasya lagnam ||

।। इति श्री शाङ्कराचार्य-विरचितं गुर्वष्टकं समाप्तम्।।

|| **iti śrī śāṅkarācārya-viracitaṃ gurvaṣṭakaṃ samāptam** ||

।। गुरुस्तोत्राणि ।।
।। gurustōtrāṇi ।।

गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुः गुरुर्देवो महेश्वरः।
गुरुः साक्षात् परं ब्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नमः।।१।।

gururbrahmā gururviṣṇuḥ
gururdēvō mahēśvaraḥ |
guruḥ sākṣāt paraṃ brahma
tasmai śrīguravē namaḥ || 1||

अज्ञान-तिमिरान्धस्य ज्ञानाञ्जन-शलाकया।
चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः।।२ ||

ajñāna-timirāndhasya
jñānāñjana-śalākayā |
cakṣurunmīlitaṃ yēna
tasmai śrīguravē namaḥ || 2 ||

अखण्ड-मण्डलाकारं व्याप्तं येन चराचरम्।
तत्पदं दर्शितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः।।३।।

akhaṇḍa-maṇḍalākāraṃ
vyāptaṃ yēna carācaram |
tatpadaṃ darśitaṃ yēna
tasmai śrīguravē namaḥ || 3 ||

अनेक-जन्म-संप्राप्त-कर्म-बन्ध-विदाहिने।
आत्म-ज्ञान-प्रदानेन तस्मै श्रीगुरवे नमः।।४।।

anēka-janma-samprāpta-
karma-bandha-vidāhinē |
ātma-jñāna-pradānēna
tasmai śrīguravē namaḥ || 4 ||

मन्नाथः श्री-जगन्नाथो मद्गुरुः श्री-जगद्गुरुः।
ममात्मा सर्व-भूतात्मा तस्मै श्रीगुरवे नमः।।५।।

mannāthaḥ śrī-jagannāthō
madguruḥ śrī-jagadguruḥ |
mamātmā sarva-bhūtātmā
tasmai śrīguravē namaḥ || 5 ||

ब्रह्मानन्दं परम-सुखदं केवलं ज्ञान-मूर्तिम्
द्वन्द्वातीतं गगन-सदृशं तत्त्वमस्यादि-लक्ष्यम्।
एकं नित्यं विमलमचलं सर्वधी-साक्षि-भूतम्
भावातीतं त्रिगुण-रहितं सद्गुरुं तं नमामि।। ६।।

brahmānandaṃ parama-sukhadaṃ
kēvalaṃ jñāna-mūrtim
dvandvātītaṃ gagana-
sadṛśaṃ tattvamasyādi-lakṣyam |
ēkaṃ nityaṃ vimalamacalaṃ
sarvadhī- sākṣi-bhūtam
bhāvātītaṃ triguṇa-rahitaṃ
sadguruṃ taṃ namāmi || 6 ||

।। इति श्री गुरु-स्तोत्रं समाप्तम् ।।

|| iti śrī guru-stōtraṃ samāptam ||

।। कृष्णाष्टकम् ।।
।। kṛṣṇāṣṭakam ।।

वसुदेव-सुतं देवं कंस-चाणूर-मर्दनम्।
देवकी-परमानन्दं कृष्णं वन्दे जगद्गुरुम्।। १।।

vasudēva-sutaṃ dēvaṃ
kaṃsa-cāṇūra- mardanam |
dēvakī-paramānandaṃ
kṛṣṇaṃ vandē jagadgurum || 1 ||

अतसी-पुष्प-सङ्काशं हार-नूपुर-शोभितम्।
रत्न-कङ्कण-केयूरं कृष्णं वन्दे जगद्गुरुम्।।२।।

atasī-puṣpa-saṅkāśaṃ
hāra-nūpura- śōbhitam |
ratna-kaṅkaṇa-kēyūraṃ
kṛṣṇaṃ vandē jagadgurum || 2 ||

कुटिलालक-संयुक्तं पूर्ण-चन्द्र-निभाननम्।
विलसत्-कुण्डल-धरं कृष्णं वन्दे जगद्गुरुम्।।३।।

kuṭilālaka-saṃyuktaṃ
pūrṇa-candra- nibhānanam |
vilasat-kuṇḍala-dharaṃ
kṛṣṇaṃ vandē jagadgurum || 3 ||

मन्दार-गन्ध-संयुक्तं चारु-हासं चतुर्-भुजम्।
बर्हि-पिञ्छावचूडाङ्गं कृष्णं वन्दे जगद्गुरुम्।।४।।

mandāra-gandha-saṃyuktaṃ
cāru-hāsaṃ catu-rbhujam ।
barhi-piñchāvacūḍāṅgaṃ
kṛṣṇaṃ vandē jagadgurum ।4 ।।

उत्फुल्ल-पद्म-पत्राक्षं नील-जीमूत-सन्निभम्।
यादवानां शिरो-रत्नं कृष्णं वन्दे जगद्गुरुम्।।५।।

utphulla-padma-patrākṣaṃ
nīla-jīmūta- sannibham ।
yādavānāṃ śirō-ratnaṃ
kṛṣṇaṃ vandē jagadgurum ।।5 ।।

रुक्मिणी-केलि-संयुक्तं पीताम्बर-सुशोभितम्।
अवाप्त-तुलसी-गन्धं कृष्णं वन्दे जगद्गुरुम्।।६।।

rukmiṇī-kēli-saṃyuktaṃ
pītāmbara- suśōbhitam ।
avāpta-tulasī-gandhaṃ
kṛṣṇaṃ vandē jagadgurum ।।6 ।।

गोपिकानां कुच-द्वन्द्व-कुङ्कुमाङ्कित-वक्षसम्।
श्री-निकेतं महेश्वासं कृष्णं वन्दे जगद्गुरुम्।।७।।

gōpikānāṃ kuca-dvandva-
kuṅkumāṅkita- vakṣasam ।
śrī-nikētaṃ mahēśvāsaṃ
kṛṣṇaṃ vandē jagadgurum ।।7 ।।

श्रीवत्साङ्कं महोरस्कं वन-माला-विराजितम्।
शङ्ख-चक्र-धरं देवं कृष्णं वन्दे जगद्गुरुम्।।८।।

śrīvatsāṅkaṃ mahōraskaṃ
vana-mālā- virājitam ।
śaṅkha-cakra-dharaṃ dēvaṃ
kṛṣṇaṃ vandē jagadgurum ।।8 ।।

कृष्णाष्टकमिदं पुण्यं प्रातरुत्थाय यः पठेत्।
कोटि-जन्म-कृतं पापं स्मरणेन विनश्यति।।९।।

kṛṣṇāṣṭakamidaṃ puṇyaṃ
prātarutthāya yaḥ paṭhēt ।
kōṭi-janma-kṛtaṃ pāpaṃ
smaraṇēna vinaśyati ।।9 ।।

।। इति श्रीकृष्णाष्टकं समाप्तम् ।।

।। iti śrīkṛṣṇāṣṭakaṃ samāptam ।।

।। आदित्य-हृदयम् ।।
āditya-hṛdayam

वाल्मीकि-रामायणे युद्ध-काण्डे
त्रयोदशोत्तर-एक-शत-तम-सर्गः।।
vālmīki-rāmāyaṇē yuddha-kāṇḍē
trayōdaśōttara-ēka-śata-tama-sargaḥ । ।

ततो युद्ध-परिश्रान्तं समरे चिन्तया स्थितम्।
रावणं चाग्रतो दृष्ट्वा युद्धाय समुपस्थितम्।।१।।
tatō yuddha-pariśrāntaṃ
samarē cintayā sthitam ।
rāvaṇaṃ cāgratō dṛṣṭvā
yuddhāya samupasthitam । ।1 । ।

दैवतैश्च समागम्य द्रष्टुमभ्यागतो रणम्।
उपागम्याब्रवीद्-रामं अगस्त्यो भगवान् ऋषिः।।२।।
daivataiśca samāgamya
draṣṭumabhyāgatō raṇam ।
upāgamyābravīd-rāmaṃ agastyō
bhagavān ṛṣiḥ । ।2 । ।

राम राम महा-बाहो शृणु गुह्यं सनातनम्।
येन सर्वान् +अरीन् + वत्स समरे विजयिष्यसि।।३।।
rāma rāma mahā-bāhō
śṛṇu guhyaṃ sanātanam ।
yēna sarvān + arīn + vatsa
samarē vijayiṣyasi । ।3 । ।

आदित्य-हृदयं पुण्यं सर्व-शत्रु-विनाशनम्।
जयावहं जपेन्नित्यं अक्षय्यं परमं शिवम्।।४।।
āditya-hṛdayaṃ puṇyaṃ
sarva-śatru-vināśanam ।
jayāvahaṃ japēnnityaṃ
akṣayyaṃ paramaṃ śivam । ।4 । ।

सर्व-मङ्गल-मङ्गल्यं सर्व-पाप-प्रणाशनम्।
चिन्ता-शोक-प्रशमनं आयुर्वर्धनम्-उत्तमम्।।५।।
sarva-maṅgala-maṅgalyaṃ
sarva-pāpa- praṇāśanam ।
cintā-śōka-praśamanaṃ
āyurvardhanam- uttamam । ।5 । ।

रश्मि-मन्तं समुद्यन्तं देवासुर-नमस्कृतम्।
पूजयस्व विवस्वन्तं भास्वरं भुवनेश्वरम्।।६।।
raśmi-mantaṃ samudyantaṃ
dēvāsura- namaskṛtam ।
pūjayasva vivasvantaṃ
bhāsvaraṃ bhuvanēśvaram । ।6 । ।

सर्व-देवात्मको ह्येष तेजस्वी रश्मि-भावनः।
एष देवासुर-गणान् लोकान् पाति गभस्तिभिः।।७।।
sarva-dēvātmakō hyēṣa
tējasvī raśmi- bhāvanaḥ ।
ēṣa dēvāsura-gaṇān
lōkān pāti gabhastibhiḥ । ।7 । ।

एष ब्रह्मा च विष्णुश्च शिवः स्कन्दः प्रजापतिः।
महेन्द्रो धनदः कालो यमः सोमो ह्यपां पतिः।।८।।
ēṣa brahmā ca viṣṇuśca
śivaḥ skandaḥ prajāpatiḥ ।
mahēndrō dhanadaḥ kālō
yamaḥ sōmō hyapāṃ patiḥ ।।8 ।।

पितरो वसवः साध्या ह्यश्विनौ मरुतो मनुः।
वायुर्-वह्निः प्रजा-प्राण ऋतुकर्ता प्रभाकरः।।९।।
pitarō vasavaḥ sādhyā
hyaśvinau marutō manuḥ ।
vāyur-vahniḥ prajā-prāṇa
ṛtukartā prabhākaraḥ ।।9 ।। 109

आदित्यः सविता सूर्यः खगः पूषा गभस्तिमान्।
सुवर्ण-सदृशो भानुः विश्वरेता दिवाकरः।।१०।।
ādityaḥ savitā sūryaḥ
khagaḥ pūṣā gabhastimān ।
suvarṇa-sadṛśō bhānuḥ
viśvarētā divākaraḥ ।।10 ।।

हरिदश्वः सहस्रार्चिः सप्त-सप्तिर्-मरीचिमान्।
तिमिरोन्मथनः शम्भुः त्वष्टा मार्ताण्ड अंशुमान्।।११।।
haridaśvaḥ sahasrārciḥ
sapta-saptir- marīcimān ।
timirōnmathanaḥ śambhuḥ
tvaṣṭā mārtāṇḍa aṃśumān ।।11 ।। 110

हिरण्य-गर्भः शिशिरः तपनो भास्करो रविः।
अग्रि-गर्भोऽदितेः पुत्रः शङ्खः शिशिर-नाशनः।।१२।।
hiraṇya-garbhaḥ śiśiraḥ
tapanō bhāskarō raviḥ ।
agri-garbhōditēḥ putraḥ
śaṅkhaḥ śiśira- nāśanaḥ ।12 ।।

व्योम-नाथस्तमोभेदी ऋग्-यजुस्-साम-पारगः।
घन-वृष्टिरपां मित्रो विन्ध्य-वीथी-प्लवङ्गमः।।१३।।
vyōma-nāthastamōbhēdī
ṛg-yajus-sāma- pāragaḥ ।
ghana-vṛṣṭirapāṃ mitrō
vindhya- vīthī-plavaṅgamaḥ ।।13 ।। 111

आतपी मण्डली मृत्युः पिङ्गलः सर्व-तापनः।
कविर्विश्वो महातेजा रक्तः सर्व-भवोद्भवः।।१४।।
ātapī maṇḍalī mṛtyuḥ
piṅgalaḥ sarva- tāpanaḥ ।
kavirviśvō mahātējā
raktaḥ sarva- bhavōdbhavaḥ ।14 ।

नक्षत्र-ग्रह-ताराणाम् अधिपो विश्व-भावनः।
तेजसामपि तेजस्वी द्वादशात्मन् नमोऽस्तु ते।।१५।।
nakṣatra-graha-tārāṇām
adhipō viśva- bhāvanaḥ ।
tējasāmapi tējasvī
dvādaśātman namōsstu tē ।15 ।। 112

नमः पूर्वाय गिरये पश्चिमायाद्रये नमः।
ज्योतिर्-गणानां पतये दिनाधि-पतये नमः।।१६।।

namaḥ pūrvāya girayē
paścimāyādrayē namaḥ ।
jyōtir-gaṇānāṃ patayē
dinādhi-patayē namaḥ ।।16।।

जयाय जय-भद्राय हर्यश्वाय नमो नमः।
नमो नमः सहस्रांशो आदित्याय नमो नमः।।१७।।

jayāya jaya-bhadrāya
haryaśvāya namō namaḥ ।
namō namaḥ sahasrāṃśō
ādityāya namō namaḥ ।17 ।

113

नम उग्राय वीराय सारङ्गाय नमो नमः।
नमः पद्म-प्रबोधाय मार्ताण्डाय नमो नमः।।१८।।

nama ugrāya vīrāya
sāraṅgāya namō namaḥ ।
namaḥ padma-prabōdhāya
mārtāṇḍāya namō namaḥ ।।18।।

ब्रह्मेशानाच्युतेशाय सूर्यायादित्य-वर्चसे।
भास्वते सर्व-भक्षाय रौद्राय वपुषे नमः।।१९।।

brahmēśānācyutēśāya
sūryāyāditya-varcasē ।
bhāsvatē sarva-bhakṣāya
raudrāya vapuṣē namaḥ ।।19।।

114

तमोघ्नाय हिमघ्नाय शत्रुघ्नायामितात्मने।
कृतघ्नघ्नाय देवाय ज्योतिषां पतये नमः।।२०।।

tamōghrāya himaghnāya
śatrughnāyāmitātmanē.
kṛtaghnaghnāya dēvāya
jyōtiṣāṃ patayē namaḥ ।।20।।

तप्त-चामी-कराभाय वह्नये विश्व-कर्मणे।
नमस्तमोऽभिनिघ्नाय रुचये लोक-साक्षिणे।।२१।।

tapta-cāmī-karābhāya
vahnayē viśva- karmaṇē.
namastamōsbhinighnāya
rucayē lōka- sākṣiṇē ।।21।।

115

नाशयत्येष वै भूतं तदेव सृजति प्रभुः।
पायत्येष तपत्येष वर्षत्येष गभस्तिभिः।।२२।।

nāśayatyēṣa vai bhūtaṃ
tadēva sṛjati prabhuḥ ।
pāyatyēṣa tapatyēṣa
varṣatyēṣa gabhastibhiḥ ।।22।।

एष सुप्तेषु जागर्ति भूतेषु परिनिष्ठितः।
एष एवाग्नि-होत्रं च फलं चैवाग्नि-होत्रिणाम्।।२३।।

ēṣa suptēṣu jāgarti
bhūtēṣu pariniṣṭhitaḥ ।
ēṣa ēvāgni-hōtraṃ ca
phalaṃ caivāgni- hōtriṇām ।23।।

116

वेदाश्च क्रतवश्चैव क्रतूनां फलमेव च।
यानि कृत्यानि लोकेषु सर्व एष रविः प्रभुः।।२४।।

vēdāśca kratavaścaiva
kratūnāṃ phalamēva ca ।
yāni kṛtyāni lōkēṣu
sarva ēṣa raviḥ prabhuḥ । ।24 । ।

एनमापत्सु कृच्छ्रेषु कान्तारेषु भयेषु च।
कीर्तयन्-पुरुषः कश्चिन् नावसीदति राघ्नव।।२५।।

ēnamāpatsu kṛcchrēṣu
kāntārēṣu bhayēṣu ca ।
kīrtayan-puruṣaḥ kaścin
nāvasīdati rāghnava । ।25 । । 117

पूजयस्वैनम्-एकाग्रो देव-देवं जगत्-पतिम्।
एतत्-त्रिगुणितं जत्वा युद्धेषु विजयिष्यसि।।२६।।

pūjayasvainam-ēkāgrō
dēva-dēvaṃ jagat-patim ।
ētat-triguṇitaṃ jatvā
yuddhēṣu vijayiṣyasi । ।26 । ।

अस्मिन्-क्षणे महा-बाहो रावणं त्वं वधिष्यसि।
एवमुक्त्वा तदागस्त्यो जगाम च यथागतम्।।२७।।

asmin-kṣaṇē mahā-bāhō
rāvaṇaṃ tvaṃ vadhiṣyasi ।
ēvamuktvā tadāgastyō
jagāma ca yathāgatam ।27 । । 118

एतत्-श्रुत्वा महा-तेजा नष्ट-शोकोऽभवत्-तदा।
धारयामास सुप्रीतो राघवः प्रयतात्मवान्।।२८।।

ētat-ṣrutvā mahā-tējā
naṣṭa-śōkōbhavat- tadā ।
dhārayāmāsa suprītō
rāghavaḥ prayatātmavān ।28 ।

आदित्यं प्रेक्ष्य जप्त्वा तु परं हर्षम्-अवाप्तवान्।
त्रिराचम्य शुचिर्भूत्वा धनुरादाय वीर्यवान्।।२९।।

ādityaṃ prēkṣya japtvā tu
paraṃ harṣam- avāptavān ।
trirācamya śucirbhūtvā
dhanurādāya vīryavān । ।29 । । 119

रावणं प्रेक्ष्य हृष्टात्मा युद्धाय समुपागमत्।
सर्वयत्नेन महता वधे तस्य धृतोऽभवत्।।३०।।

rāvaṇaṃ prēkṣya hṛṣṭātmā
yuddhāya samupāgamat.
sarvayatnēna mahatā
vadhē tasya dhṛtōbhavat । ।30 । ।

अथ रविरवदन्निरीक्ष्य रामं
मुदित-मनाः परमं प्रहृष्यमाणः।
निशि-चर-पति-संक्षयं विदित्वा
सुरगण-मध्यगतो वचस्त्वरेति।।३१।। 120

atha raviravadannirīkṣya rāmaṃ

mudita-manāḥ paramaṃ prahṛṣyamāṇaḥ ।

niśi-cara-pati-saṅkṣayaṃ viditvā

suragaṇa-madhyagatō vacastvarēti ।।31 ।।

।। इति श्री वाल्मीकि-रामायणे युद्ध-काण्डे
त्रयोदशोत्तर-एक शत-तम-सर्गे
आदित्य-हृदय-स्तोत्रं सम्पूर्णम्।।

।। iti śrī vālmīki-rāmāyaṇē yuddha-kāṇḍē
trayōdaśōttara-ēka-śata-sargē
āditya-hṛdaya-stōtraṃ sampūrṇam ।।

।। नित्यस्तोत्राणि ।।
।। nityastōtrāṇi ।।

कराग्रे वसते लक्ष्मीः कर-मध्ये सरस्वती।
कर-मूले स्थिता गौरी प्रभाते कर-दर्शनम्।।

karāgrē vasatē lakṣmīḥ
kara-madhyē sarasvatī ।
kara-mūlē sthitā gaurī
prabhātē kara-darśanam ।।

समुद्र-वसने देवि पर्वत-स्तन-मण्डले।
विष्णु-पत्नि नमस्तुभ्यं पाद-स्पर्शं क्षमस्व मे।।

samudra-vasanē dēvi
parvata-stana-maṇḍalē ।
viṣṇu-patni namastubhyaṃ
pāda-sparśaṃ kṣamasva mē ।।

रत्नाकराधौत-पदां हिमालय-किरीटिनीम्।
ब्रह्म-राजर्षि-रत्नाढ्यां वन्दे भारत-मातरम्।।

ratnākarādhauta-padāṃ
himālaya-kirīṭinīm ।
brahma-rājarṣira-tnāḍhyāṃ
vandē bhārata-mātaram ।।

त्वमेव माता च पिता त्वमेव
त्वमेव बन्धुश्च सखा त्वमेव।
त्वमेव विद्या द्रविणं त्वमेव
त्वमेव सर्वं मम देव-देव।।

tvamēva mātā ca pitā tvamēva
tvamēva bandhuśca sakhā tvamēva ।
tvamēva vidyā draviṇaṃ tvamēva
tvamēva sarvaṃ mama dēva-dēva ।।

।। सुभाषितानि ।। (विभक्त्यनुसारम्)
subhāṣitāni (vibhaktyanusāram)

प्रथमाविभक्तिः prathamāvibhaktiḥ
Nominative Case (no Preposition)

सत्यं माता पिता ज्ञानं धर्मो भ्राता दया सखा।
शान्तिर्जीया क्षमा पुत्रः षडेते मम बान्धवाः।।

satyaṃ mātā pitā jñānaṃ
dharmō bhrātā dayā sakhā ।
śāntirjīyā kṣamā putraḥ
ṣaḍētē mama bāndhavāḥ ।। 125

नास्ति विद्या-समं चक्षुः नास्ति सत्य-समं तपः।
नास्ति राग-समं दुःखं नास्ति त्याग-समं सुखम्।।

nāsti vidyā-samaṃ cakṣuḥ
nāsti satya-samaṃ tapaḥ ।
nāsti rāga-samaṃ duḥkhaṃ
nāsti tyāga- samaṃ sukham ।।

काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को भेदः पिक-काकयोः।
वसन्त-काले संप्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः।।

kākaḥ kṛṣṇaḥ pikaḥ kṛṣṇaḥ
kō bhēdaḥ pika-kākayōḥ ।
vasanta-kālē samprāptē
kākaḥ kākaḥ pikaḥ pikaḥ ।। 126

सन्बोधनप्रथमाविभक्तिः Vocative Case
sanbōdhanaprathamāvibhaktiḥ

हे गोपालक हे कृपा-जल-निधे हे सिन्धु-कन्या-पते
हे कंसान्तक हे गजेन्द्र-करुणा-पारीण हे माधव।
हे रामानुज हे जगत्रय-गुरो हे पुण्डरीकाक्ष मां
हे गोपी-जन-नाथ पालय परं जानामि न त्वां विना।।

hē gōpālaka hē kṛpā-jala-nidhē
hē sindhu- kanyā-patē
hē kaṃsāntaka hē gajēndra-karuṇā-pārīṇa
hē mādhava ।
hē rāmānuja hē jagatraya-gurō
hē puṇḍarīkākṣa māṃ
hē gōpī-jana-nātha pālaya paraṃ
jānāmi na tvāṃ vinā ।। 127

वक्र-तुण्ड महा-काय कोटि-सूर्य-सम-प्रभ।
निर्विघ्नं कुरु मे देव सर्व-कार्येषु सर्वदा।।

vakra-tuṇḍa mahā-kāya
kōṭi-sūrya- sama-prabha ।
nirvighnaṃ kuru mē dēva
sarva-kāryēṣu sarvadā ।। 128

गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति।
नर्मदे सिन्धु कावेरि जलेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु।।

gaṅgē ca yamunē caiva
gōdāvarī sarasvati ।
narmadē sindhu kāvēri
jalēssmin sannidhiṃ kuru ।।

129

द्वितीयाविभक्तिः
dvitīyāvibhaktiḥ
Objective / Accusative Case
(no Preposition)

वसुदेव-सुतं देवं कंस-चाणूर-मर्दनम्।
देवकी-परमानन्दं कृष्णं वन्दे जगद्गुरुम्।।

vasudēva-sutaṃ dēvaṃ
kaṃsa- cāṇūra-mardanam ।
dēvakī-paramānandaṃ
kṛṣṇaṃ vandē jagadgurum ।।

130

तृतीयाविभक्तिः Instrumental Case
tṛtīyāvibhaktiḥ (by / with)

योगेन चित्तस्य पदेन वाचां
मलं शरीरस्य च वैद्यकेन।
योऽपाकरोत् तं प्रवरं मुनीनां
पतञ्जलिं प्राञ्जलिरानतोऽस्मि।।

yōgēna cittasya padēna vācāṃ
malaṃ śarīrasya ca vaidyakēna ।
yōpākarōt taṃ pravaraṃ munīnāṃ
patañjaliṃ prāñjalirānatōsmi ।।

131

चतुर्थीविभक्तिः Dative Case
caturthīvibhaktiḥ (to / for)

रामाय राम-भद्राय राम-चन्द्राय वेधसे।
रघु-नाथाय नाथाय सीतायाः पतये नमः।।

rāmāya rāma-bhadrāya
rāma-candrāya vēdhasē ।
raghu-nāthāya nāthāya
sītāyāḥ patayē namaḥ ।।

परोपकाराय फलन्ति वृक्षाः
परोपकाराय वहन्ति नद्यः।

132

परोपकाराय दुहन्ति गावः
परोपकारार्थम् + इदं शरीरम्।।

parōpakārāya phalanti vṛkṣāḥ

parōpakārāya vahanti nadyaḥ ।

parōpakārāya duhanti gāvaḥ

parōpakārārtham + idaṃ śarīram ।।

पञ्चमीविभक्तिः Abtative Case
pañcamīvibhaktiḥ (from / because of)

विद्या ददाति विनयं
विनयाद् + याति पात्रताम्।
पात्रत्वात् धनमाप्नोति
धनाद् + धर्मं ततः सुखम्।।

vidyā dadāti vinayaṃ

vinayād + yāti pātratām ।

pātratvāt dhanamāpnōti

dhanād + dharmaṃ tataḥ sukham ।।

ध्यायतो विषयान् पुंसः
सङ्गस्तेषूपजायते।
सङ्गात् सञ्जायते कामः
कामात् क्रोधोऽभिजायते।।

dhyāyatō viṣayān puṃsaḥ

saṅgastēṣūpajāyatē ।

saṅgāt sañjāyatē kāmaḥ

kāmāt krōdhōbhijāyatē ।।

क्रोधाद् + भवति सम्मोहः
संमोहात् स्मृतिविभ्रमः।

स्मृति-भ्रंशाद् + बुद्धि-नाशो
बुद्धि-नाशात् प्रणश्यति।।

krōdhād + bhavati sammōhaḥ

sammōhāt smṛti-vibhramaḥ ।

smṛti-bhraṃśād + buddhi-nāśō

buddhi-nāśāt praṇaśyati ।।

षष्ठीविभक्तिः Genetive Case
ṣaṣṭhīvibhaktiḥ (of , 's)

हस्तस्य भूषणं दानं
सत्यं कण्ठस्य भूषणम्।
श्रोत्रस्य भूषणं शास्त्रं
भूषणैः किं प्रयोजनम्।।

hastasya bhūṣaṇaṃ dānaṃ
satyaṃ kaṇṭhasya bhūṣaṇam।
śrōtrasya bhūṣaṇaṃ śāstraṃ
bhūṣaṇaiḥ kiṃ prayōjanam।।

137

नरस्याभरणं रूपं
रूपस्याभरणं गुणः।
गुणस्याभरणं ज्ञानं
ज्ञानस्याभरणं क्षमा।।

narasyābharaṇaṃ rūpaṃ
rūpasyābharaṇaṃ guṇaḥ।
guṇasyābharaṇaṃ jñānaṃ
jñānasyābharaṇaṃ kṣamā।।

138

सप्तमीविभक्तिः Locative Case
saptamīvibhaktiḥ (in, on, at)

लक्ष्मीर् + वसति जिह्वाग्रे
जिह्वाग्रे मित्र-बान्धवाः।
बन्धनं चैव जिह्वाग्रे
जिह्वाग्रे मरणं ध्रुवम्।।

lakṣmīr + vasati jihvāgrē
jihvāgrē mitra-bāndhavāḥ।
bandhanaṃ caiva jihvāgrē
jihvāgrē maraṇaṃ dhruvam।।

139

प्रदोषे दीपकश्चन्द्रः
प्रभाते दीपको रविः।
त्रैलोक्ये दीपको धर्मः
सुपुत्रः कुलदीपकः।।

pradōṣē dīpakañcandraḥ
prabhātē dīpakō raviḥ।
trailōkyē dīpakō dharmaḥ
suputraḥ kuladīpakaḥ।।

स्वगृहे पूज्यते मूर्खः स्वग्रामे पूज्यते नृपः।
स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान्सर्वत्र पूज्यते।।

140

svagṛhē pūjyatē mūrkhaḥ

svagrāmē pūjyatē nṛpaḥ ।
svadēśē pūjyatē rājā
vidvānsarvatra pūjyatē ।।

विदेशेषु धनं विद्या व्यसनेषु धनं मतिः।
परलोके धनं धर्मः शीलं सर्वत्र वै धनम्।।

vidēśēṣu dhanaṃ vidyā
vyasanēṣu dhanaṃ matiḥ ।
paralōkē dhanaṃ dharmaḥ
śīlaṃ sarvatra vai dhanam ।।

सर्वविभक्तयः All Cases

sarvavibhaktayaḥ

कृष्णो रक्षतु नो जगत्रय-गुरुः
कृष्णं नमस्याम्यहम्
कृष्णेनामरशत्रयो विनिहताः
कृष्णाय तुभ्यं नमः।
कृष्णादेव समुत्थितं जगदिदं
कृष्णस्य दासोऽस्म्यहं
कृष्णे तिष्ठति सर्वमेतदखिलं
हे कृष्ण रक्षस्व माम्।।

kṛṣṇō rakṣatu nō jagatraya-guruḥ

kṛṣṇaṃ namasyāmyaham
kṛṣṇēnāmaraśatrayō vinihatāḥ
kṛṣṇāya tubhyaṃ namaḥ ।
kṛṣṇādēva samutthitaṃ jagadidaṃ
kṛṣṇasya dāsōssmyahaṃ
kṛṣṇē tiṣṭhati sarvamētadakhilaṃ
hē kṛṣṇa rakṣasva mām ।।

।। हरिः ओं ।।

।। hariḥ ōṃ ।।

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु।
सह वीर्यं करवावहै।
तेजस्विनावधीतमस्तु।
मा विद्विषावहै।।
ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः।।

saha nāvavatu. saha nau bhunaktu ।
saha vīryaṃ karavāvahai ।
tējasvināvadhītamastu ।

mā vidviṣāvahai ।।

ōṃ śāntiḥ śāntiḥ śāntiḥ ।।

।। हरिः ओं ।। **।। hariḥ ōṃ ।।**